

Žydų religinis gyvenimas Lietuvoje 1944–1956 m.*

REGINA LAUKAITYTĖ

Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius

El. paštas: laukaityte@istorija.lt

Straipsnyje analizuojama žydų religinės bendruomenės padėtis Lietuvos SSR stalinizmo laikotarpiu – judėjų pastangos pokariu atkurti visiškai suirusį religinį gyvenimą, rūpintis holokausto aukų atminimo ženklais, išžudytos bendruomenės kapinėmis. Kartu išryškinaamos aplinkybės, kuriomis pokariu gyveno žydai, sovietų valdžios pareigūnų požiūris į šią tautinę mažumą ir jos patirtą holokaustą.

Raktažodžiai: Lietuvos judėjų religinė bendruomenė; žydų kapinės; stalinizmas; sovietų valdžios religinė politika

---

Pokariu žydų judėjų religinė bendruomenė Lietuvoje atgijo tik vienur kitur. Ji niekuo nepa-
nėšėjo į prieškarinę. Vietinių žydų gyventojų beveik neliko, tarp atvykusiųjų iš SSRS nebuvo
daug religingų. Išgyvenusieji nacių okupaciją mėgino atnaujinti pamaldas sinagogose, su-
tvarkyti savo tautiečių masinių žudynių kapavietes. Tai nebuvo lengva užduotis. Nei naci-
onaliniai, nei juo labiau religiniai kurios nors tautos interesai netilpo į sovietinių vertybių
ribas, dėl politinių priežasčių jie galėjo būti kurį laiką pakenčiami, tačiau ne puoselėjami.
1948–1953 m. SSRS tolygiai kilusi antisemitizmo (oficialiai įvardyto kaip „kova su sioniz-
mu“, „kosmopolitizmu“) kampanijos banga po Stalino mirties buvo nuslopinta, bet jos nu-
lemta valstybinės politikos tendencija nebegalėjo pasukti priešinga kryptimi, kaip negalėjo
išnykti prigiję stereotipai.

Lietuvos žydų bendruomenės istorija yra sulaukusi daug mokslininkų dėmesio, ypač
pastaraisiais dešimtmečiais. Paskelbta gausybė faktų apie 1941 m. vasaros–rudens žudy-
nes įvairiose vietovėse, įvardijami žudikai. Istorikams nuodugnai tiriant holokausto ir jo
ištakų problematiką, nuošalėje vis dar lieka nemažai kitų su šios tautinės mažumos istori-
ja susijusių klausimų. Mažiausiai analizuotas sovietmetis, nors jau pasirodė įdomių visai
naujos tematikos darbų [48; 52; 53; 61; 63; 64; 68], taip pat ir užsienio autorių [57; 62; 66].
Šio straipsnio tikslas – plėtoti Lietuvos žydų bendruomenės istorijos analizę, įtraukiant
naujus šaltinius iš Lietuvos ir Rusijos Federacijos archyvų, apžvelgti judėjų pastangas
pokariu atkurti visiškai suirusį religinį gyvenimą, rūpintis holokausto aukų atminimo
ženklais, išžudytos bendruomenės kapinėmis. Kartu siekiama išryškinti aplinkybes, ku-
riomis pokariu gyveno žydai, sovietų valdžios pareigūnų požiūrį į šią tautinę mažumą ir
jos patirtą holokaustą.

* Straipsnis parašytas dalyvaujant Lietuvos mokslo tarybos finansuojamame projekte „Stalinizmas Lie-
tuvoje 1944–1953 m.“

Istoriko Solomono Atamuko apskaičiavimais, 1945 m. pabaigoje–1946 m. pradžioje Lietuvoje buvo apie 10 tūkst. žydų (tarp jų 1,5–1,8 tūkst. išsigelbėjusių ir buvusių partizanų, maždaug 6–7 tūkst. grįžusių iš evakuacijos SSRS). Nemažai šios tautybės žmonių netrukus išvyko į Lenkiją (buvusio Vilniaus krašto miestų ir miestelių gyventojai kaip Lenkijos piliečiai), tačiau prasidėjo migracija iš įvairių SSRS regionų. 1959 m. įvykusio gyventojų surašymo duomenimis, žydų Lietuvos SSR buvo 24 672 [48, 297–298, 314].

RELIGINIO GYVENIMO ATKŪRIMAS

Stalininio režimo įtarumas, su kuriuo pokariu buvo žvelgiama į nedidelę, tačiau nacionaliniu požiūriu vienalytę, iniciatyvią žydų bendruomenę, buvo būdingas ir Religininių kultūrų reikalų tarybai prie SSRS MT (toliau – RKRT; ši institucija buvo įsteigta Maskvoje 1944 m. gegužės mėn., jos padalinys Lietuvoje – tų metų rudenį). Vienas jos skyrių kontroliavo SSRS žydų religinį gyvenimą, tačiau judėjų atveju sąvoką „religinis“ minėtos Tarybos pareigūnai tapatino su sąvoka „nacionalistinis“. Laikytasi pozicijos, kad į sinagogas yra nusitaikę „buržuaziniai nacionalistiniai elementai“, siekiantys paversti jas žydų visuomeninio gyvenimo centrais [12, l. 13, 30]. Tarybai nebuvo priimtinas judėjų bendruomenių kalbėjimas tautos vardu, plati labdaringa veikla, ryšiai su užsienio žydų organizacijomis, iniciatyvos rinkti pinigų, statyti paminklus holokausto aukoms ir apskritai viešinti holokausto temą.

1948–1949 m. Taryba gavo direktyvinius nurodymus dėl judėjų laikytis „ribojimo linijos“, t. y. tik išskirtiniais atvejais svarstyti naujų sinagogų atidarymo klausimą, neleisti spausdinti religinės literatūros, net kalendorių [15]. Įregistruotų judėjų maldos namų skaičius SSRS vėliau mažėjo: 1944 m. visoje SSRS veikė 104 įregistruotos sinagogos, 1947 m. – 162, 1948 m. – 185, o 1949 m. spalį – 154, 1952 m. sausį – 136 [1; 12, l. 18; 19].

Tokia VKP(b) CK direktyvomis besivadovaujančios sąjunginės Tarybos pozicija anaipol nešokiravo Lietuvos SSR sovietinių institucijų. Judėjų bendruomenės negausumas (ir neįtakingumas) skatino pareigūnus nepaisyti prašymų ir specifinių religinių poreikių. Judėjai iš karto susidūrė su atsainiu požiūriu, dar daugiau – išlikusio jų bendruomenės paveldo negynė įstatymai, jų tiesiog nepaisyta. Pokariu greitai baigtas visos privačios nuosavybės nacionalizavimas atrišo rankas vietos valdžiai, ėmusiai disponuoti išžudytų žydų religiniais pastatais, žeme. Mat išgyvenusiems žydams arba nepakako žmonių religinėms bendruomenėms atkurti (mažuose miesteliuose; jas įregistruojant reikalauta mažiausiai 20-ies iniciatorių sąrašo), arba valdžios institucijos jų neregistravo.

Absoliuti dauguma sinagogų pokariu stovėjo išgrobstytos, apgriautos, netrukus vietos valdžios institucijos jas kaip nacionalizuotą nuosavybę vieną po kitos ėmė naudoti saviems poreikiams. Skirtingai nuo kitų tautybų, kai bent jau formaliai reikalauta uždarytų maldos namų pastatus panaudoti vien tik kultūros, švietimo reikalams, sinagogas iš pat pradžių leista perstatyti (pvz., pokariu Plungėje ir Kaune sinagogose įrengtos kepyklos, Pušaloto – piešinė, Palangos – gaisrinė, Marijampolės – dirbtuvės ir t. t.).

Lietuvos miesteliuose žydų tautybės žmonių pokariu beveik nebuvo, tačiau didesniuose miestuose susibūrė gana gausios bendruomenės. Vis dėlto jų religinio gyvenimo atkūrimas susidūrė su neįveikiamomis kliūtimis. Vilniuje judėjai atgavo tik vieną iš 100, Kaune bendruomenei buvo perduotos vos dvi iš 45 prieš karą veikusių sinagogų. Kitur judėjų prašymai grąžinti išlikusius kulto pastatus apskritai buvo atmesti.

Tiesa, pirmaisiais sovietų okupacijos mėnesiais režimas kiek svyravo dėl žydų paveldo – 1944 m. rugsejo mėn. Kauno miesto Vykdomasis komitetas (toliau – VK) leido rabinui Efraimui Ošriui sutvarkyti ir perimti savo žinion Kauno sinagogas [2], tų metų gale Vilniuje

1 pav. Iškaba prie Kauno žydų sinagogos, XX a. 5 deš., fotografas nežinomas, LCVA

buvo įkurtas Žydų muziejus (veikęs vos kelerius metus, iki 1949 m. vasaros). Tačiau netrukus vietos valdžia pasijuto visateise žydų turto paveldėtoja: antai 1945 m. rugsėjo mėn. Kauno VK pirmininkas iškviėtė judėjų bendruomenės atstovus ir ultimatyviai, grasindamas panaudosiąs prievartą, pareikalavo atleisti choralinę sinagogą Ožeškienės gatvėje. Joje ketinta įrengti vokiečių belaisvių stovyklą (!). Nepavykus susitarti su miesto valdžia žydų religinė bendruomenė suskubo apskusti šį VK sprendimą Lietuvos SSR Aukščiausiajai Tarybai. „Reikalavime patalpinti žydų šventykloj Lietuvos 200 000 žydų žudikus bendruomenė numato bandymą išniekinti žydų tikyba ir savigarbos jausmus“; – protestavo žydai [4]. Miesto vadovybės sprendimo vykdymą sustabdė AT prezidiumo pirmininkas Justas Paleckis, nurodydamas, jog atimti sinagogą „nėra pagrindo“, tuo labiau – minėtai stovyklai [4, J. Paleckio 1945 m. rugsėjo 12 d. rezoliucija]. Vis dėlto Kauno valdžia ir vėliau nevengdavo skubotų sprendimų, kuriuos po žydų bendruomenės skundų aukštesnėms instancijoms tekdavo peržiūrėti (antai 1951 m. kovo mėn. vietos VK nusavino ir vaikų darželiui atidavė minėtos vienintelės veikusios sinagogos kiemą [20], 1952 m. gegužės mėn. vienu mostu mieste buvo uždarytos visos žydų kapinės).

Panašiai kaip dauguma Lietuvos religinių mažumų bendruomenių, judėjai nedelsdami pakluso sovietiniams įstatymams ir 1946 m. ėmė tvarkyti įregistravimo formalumus. Valdžios institucijos įregistravo tik dvi jų bendruomenes – Vilniuje (įregistruota 1946 m. kovo 6 d., jai perduota choralinė sinagoga Pylimo g., 1946 m. mieste buvo apie 2 000 tikinčiųjų) ir Kaune (iš pradžių veikė dvi bendruomenės, kurias aptarnavo vienas rabinas; veikė ir dvi sinagogos: choralinė Ožeškienės g. ir antroji Maironio g., kuri 1948 m. buvo uždaryta; įregistravimo metu 1946 m. buvo apie 600 tikinčiųjų) [7]. Kitų judėjų bendruomenių prašymus įregistruoti RKRT įgaliojimas atmetė, nors kai kurios jų – Vilniuje, Panevėžyje,

2 pav. Šiaulių Baltosios choralinės sinagogos griuvėsiai 1944 m.
Pokario metais pastatas buvo išardytas statybų reikmėms, fotografas nežinomas, LCVA

Šiauliuose – gyvavo ir keletą metų nenuleido rankų reikalaujamos įregistruoti, leidimo melstis išlikusiose sinagogose.

Vilniuje veikė ne viena neregistruota bendruomenė: jos buvo aptiktos Žvėryne, Baltupiuose, Šnipiškėse, Lvovo g., keletas Dzeržinskio g. (dabar Kalvarijų). Tačiau RKRT įgaliotinis iš pat pradžių laikėsi nuomonės, kad visi miesto žydai „telpa“ choralinėje sinagogoje Komjaunimo g. (dabar Pylimo), ir į prašymus įregistruoti kitas bendruomenes nereagavo. Antai Dzeržinskio g. gyvenęs Abraomas Kacas buvo įspėtas nutraukti jo bute vykusius „maldos susirinkimus“ (dalyvaudavo apie 30 žmonių), o juos lankiusių senyvų žmonių keli prašymai įregistruoti bendruomenę buvo atmesti [8; 10; 31].

Prašymą įregistruoti bendruomenę Panevėžyje ir perduoti jai niekieno neužimtą sinagogos pastatą valdžia atmetė dar 1945 m., mat pastaroji neturėjo rabino. Panevėžio judėjai ir vėliau keletą metų stengėsi legalizuotis – nuolat prašė įregistruoti, perduoti bendruomenei sinagogą Laisvės gatvėje. 1948 m. kovo mėn. jie išsirinko rabiną Giršą Dudakovą, tačiau ir jam nepavyko įregistruoti bendruomenės. 1952 m. Panevėžyje buvo išaiškinti net trys judėjų maldos namai, be valdžios leidimo veikę 7-ius metus, rabino pareigas ėjo G. Dudakovas [3; 26].

Gana gausi judėjų bendruomenė buvo Šiauliuose – 1947 m. apie 500 žmonių, o artimiausia sinagoga buvo tik Kaune, todėl įgaliotinis Alfonsas Gailevičius ketino sutvarkyti jos įregistravimo formalumus. Tačiau tikriausiai ne be 1948 m. poste jį pakeitusio Broniaus Pušinio įsikišimo ši bendruomenė nebuvo įregistruota. Jos atstovai išbandė visus būdus – rašė prašymus VK, įgaliotiniui, Lietuvos SSR MT, išsiuntė du skundus Stalinui, tačiau miesto VK vadovų ir B. Pušinio nuomone, žydų Šiauliuose buvo „per mažai“ (300, įskaičiuojant vaikus), todėl jų prašymai esą „nepagrįsti“. Pačių žydų duomenimis, jų mieste gyveno 600, iš kurių

60 % buvo tikintieji. Jie prašė atiduoti bendruomenei nesudėgusią sinagogą Varpo g., kurios pastate buvo fabriko sandėlis. Nepaisant skundų ir fakto, jog vienu metu apie 20 judėjų pamaldoms rinkdavosi į LKP nario Bimšteino butą Pakalnės g., valdžios instancijos nepakeitė savo pozicijos [8; 14; 16].

Savavališkai, be išankstinio valdžios leidimo veikiantys judėjų maldos namai – minjanai – SSRS buvo labai plačiai paplitęs reiškinys. (Minjanas reiškia būtiną skaičių asmenų, dalyvaujančių judėjų pamaldose. Toks skaičius yra 10, įskaičiuojant vyresnius nei 13 metų berniukus. Pamaldos nebūtinai turi vykti sinagogoje dalyvaujant rabinui, joms reikalinga tik tora.). „Jų yra visur, kur gyvena žydai“, – pripažino RKRT prie SSRS MT pirmininkas Ivanas Polianskis 1952 m. [24]. Iki tų metų pradžios SSRS buvo išaiškintos 244 neregistruotos judėjų bendruomenės, kai kurios jų vienijo iki šimto tikinčiųjų (pvz., 1948 m. Leningrade funkcionavo viena įregistruota sinagoga ir apie 20 minjanų privačiuose butuose). Kijeve, Odesoje ir kituose miestuose, kur gyveno daug žydų, buvo įprasta, kad per judėjų šventes nedirbdavo daug parduotuvių, žydai neidavo į darbą [24].

Įgaliotinis B. Pušinis, kaip minėta, nepaisė tikinčiųjų prašymų įregistruoti jų bendruomenes, traktavo jas kaip „veikiančias nelegaliai“, o 1952 m. pabaigoje ėmėsi priemonių jas likviduoti. Matyt, ne be jo iniciatyvos Lietuvos SSR MGB ministro pavaduotojas pasiuntė LKP CK visiškai slaptą pažymą „Dėl žydų klerikalų ir sionistų veiklos Panevėžyje“, – saugumas detalai žinojo, kur judėjai rinkdavosi į pamaldas ir kas jas laikydavo [27]. Panaši informacija turėta ir apie Vilniaus bei Šiaulių maldos namus, veikusius butuose [29; 33, l. 104–107]. Sunku pasakyti, kokius likvidacijos planus puoselėjo B. Pušinis, tačiau pirmiausia bandyta tikinčiuosius įbauginti ir sukompromituoti. (Antai 1949–1950 m. milicija nuolat tikrindavo Vilniaus Dzeržinskio g. gyvenusio Jankelio Koltuno butą, kuriame meldavosi apie 30 tikinčiųjų. Galiausiai du žydai (ir J. Koltuno sūnus) buvo suimti ir nuteisti už prekybą auksu; Šiauliuose du „religininkai“ buvo suimti apkaltinus avalynės vagyste; buvo „patrauktas atsakomybėn“ Klaipėdoje aptiktų judėjų maldos namų vadovas [33, l. 104; 37; 26]).

Net po Stalino mirties, matyt, iš inercijos B. Pušinis atakavo valdžios institucijas, reikalaudamas imtis „ryžtingų priemonių, kad galop padarius galą nelegaliam žydų religininkų veikimui“ [34]. Jis kreipėsi į LKP CK, MT pirmininką, vidaus reikalų ministrą, sąjunginę RKRT ir vietos valdžios atstovus: 1953 m. balandžio mėn. jis pareikalavo Šiaulių VK pirmininko „prideramai apmokestinti spekuliantus religiniais prietaisais“ – keturias bendruomenes aptarnaujančią Panevėžio rabiną G. Dudakovą ir keturių nelegalių sinagogų „laikytojus“ Panevėžyje ir Šiauliuose [30]; tų metų rudenį artėjant judėjų religinėms šventėms jis ragino valdžios institucijas „sustiprinti antireliginį darbą tikinčiųjų žydų masėse“, taip pat išpėti įmonių bei įstaigų vadovus traukti atsakomybėn visus dėl švenčių neatvykusius į darbą [32]; keletą įgaliotinio raštų gavo ir vidaus reikalų ministras Jonas Vildžiūnas, paragintas „imtis ryžtingų priemonių“ prieš ritualinių paukščių skerdyklų organizatorius ir nelegalių sinagogų „laikytojus“ [35].

Pasak B. Pušinio, su nelegaliai veikiančiomis sinagogomis susiję judėjai buvo „Žabotinskio krypties sionistai“, palaikę slaptus ryšius su tarptautine labdaros organizacija „Džointas“ [28]. 1953 m. pradžioje tokios insinuacijos galėjo būti dar vienu pretekstu eskaluoti antisemitizmą ir suiminėti žydų tautybės žmones Lietuvoje. Sąjunginė RKRT mėgino pristabdyti B. Pušinio energingai tęsiamą kampaniją – jam buvo nurodyta tik nuolat stebėti maldos namus ir informuoti respublikos valdžios institucijas nesiant jokių administracinių priemonių. Dar daugiau, Taryba nurodė terminą „nelegali tikinčiųjų grupė“ oficialiuose raštuose pakeisti kitu: „neregistruota tikinčiųjų grupė“ [36]. Toks pokytis suponavo

aiškią alternatyvą – bendruomenės galėjo būti ir įregistruotos, tačiau realių pokyčių nei 1953-iaisiais, nei vėlesniais metais neįvyko. Bendruomenės ir toliau veikė konspiratyviai, kaitaliodamos pamaldų vietą. Sąjunginės RKRT nurodymus B. Pušinis interpretavo savaip ir neskubėjo keisti politinės linijos. Nepaisydamas gautų instrukcijų po pusės metų jis Vilniaus miesto VK pirmininkui nurodė: „Reikia šitam [t. y. neįregistruotos sinagogos Dzeržinskio g. veikimui] padaryti galą. Pirmą kart ryžtingai įspėti juos, o vėliau jau imtis administratyvinių priemonių“ [40].

Nepajėgdamas užgniaužti tokio religinio gyvenimo formų B. Pušinis darė spaudimą mi-nėtų miestų valdžiai, net oficialiai įregistruotų judėjų bendruomenių vadovams, kad jie pa-veiktų besimeldžiančiuosius butuose nutraukti „savo neprotingą veiklą“ [39]. Stengtasi nu-tildyti atkaklius tikinčiuosius. Vietoje oficialaus ir motyvuoto valdžios institucijų atsakymo į prašymus pastarieji galėjo išgirsti patyčias, kaip kad Šiaulių judėjai, daugybę metų siuntinę prašymus Lietuvos ir SSRS aukščiausios valdžios pareigūnams. „Jau 15 metų praėjo, kaip Šiaulių mieste nėra nei vienos veikiančios sinagogos ir niekas dėl to nesisielojo [čia ir toliau pabraukta mano. – R. L.]. Pil. Boruchovičius rašinėja raštus visiems, visiems, kad jam reika-linga sinagoga. Mes manome, kad pil. Boruchovičiui niekas netrukdo melstis savo bute, ar atvirame ore ir be reikalo jis sielojasi ir popierį gadina berašinėdamas [SSRS MT pirmininkui Nikolajui] Bulganinui ir kitiems. Prašome iškviesti pil. Boruchovičių į vykdomąjį komitetą ir žodžiu apie visa tai jam pranešti“, – instruktavo B. Pušinis miesto valdžią [45].

Judėjai buvo priversti telktis konspiratyviai, nes ne tik kad nebuvo įteisintos faktiškai veikusios jų bendruomenės, bet ir persekiotos įregistruotosios. Antai 1952–1954 m. pa-reigas visoje Lietuvoje ėjo vienintelis oficialiai įregistruotas rabinas Kaune [22]. Mat mirus Vilniaus rabinui Ch. Šifrinui įgaliotinis B. Pušinis atsisakė įregistruoti bendruomenės iš Maskvos pakviestą naują rabiną. „Vilniaus žydų bendruomenė nenori Lietuvos SSR gimusio rabino, siekia importinio, – ironizavo jis rašte sąjunginės RKRT pirmininkui. – Manau, prašymas neturi būti tenkinamas“ [25]. Įgaliotinis greičiausiai vylėsi, kad neturėdama ra-bino Vilniaus judėjų bendruomenė pakriks. Vienintelė šimto kilometrų spinduliu veikusi sinagoga pritraukdavo daug tikinčiųjų, per šventes jie užtvindydavo Komjaunimo gatvę. B. Pušinis tikriausiai eksperimentavo, žiūrėdamas, kaip elgsis tikintieji. Vilniaus bendruo-menėje iš tiesų prasidėjo nesutarimai, ginčai dėl kandidatų į rabinus. Vargu ar sąjunginė Taryba buvo pakankamai informuota apie B. Pušinio intrigas (ji neprieštaravo, kad Vilniuje dirbtų vienos iš uždarytų Maskvos sinagogų rabinas Sandleris, 1954 m. pradžioje įspėjo B. Pušinį nesikišti į bendruomenės vidaus reikalus, dar kartą patikino, kad Taryba niekada nedraudė registruoti iš kitos respublikos pakviestą kulto tarnautoją [38]).

Kaip žinia, kasdienis tikinčiųjų žydų gyvenimas labai priklauso nuo religijos reikala-vimų – jie privalo nedirbti šeštadienį, vartoti specifinį maistą ir kt. Svetimoje socialinėje aplinkoje tokie reikalavimai sunkiai įgyvendinami, tuo labiau vyraujant deficitui, nepalan-kiam politiniam požiūriui.

Sovietų Sąjungoje, ypač didžiuosiuose miestuose, žydų religiniai poreikiai buvo toleruo-jami (pvz., Maskvoje macų kepimą organizuodavo kepyklų trestas, Velykų savaitę jie būda-vo parduodami už duonos korteles – 50 g macų kaip 100 g baltos duonos), todėl ir Lietuvos SSR valdžios organai pokariu gavo instrukcijas elgtis analogiškai: skirti miltų, leisti kepti macus privačiai [5]. Iš pradžių žydams pavyko susitarti ir dėl ritualinio skerdimo (pvz., Kauno miesto skerdykloje dirbo bendruomenės skerdikai [6]). Vis dėlto bendruomenė, su-sidūrusi su valdžios institucijų pastangomis reglamentuoti jų poreikių tenkinimą, gyveno įsitempsi: kiekvieną kart artėjant šventėms tekdavo kreiptis su prašymais, įrodinėti savo

poreikius. Antai 1946 m. sausio mėn. staiga buvo nutrauktas ritualinis skerdimas Kauno skerdykloje. „Kadangi ritualinis skerdimas yra viena iš pagrindinių mūsų tikybos pamatų ir tuo pačiu atimama iš tikinčiųjų galimybė valgyti mėsą, todėl prašome drg. Įgaliotinį, kiek galima skubiau, išaiškinti šį nesusipratimą ir duoti KMVK (Kauno miesto VK) Pirmininkui nurodymus šiuo klausimu“, – įgaliotiniui rašė Kauno rabinas Varkulis [6]. 1947 m. motyvuodamas prastu derliumi įgaliotinis A. Gailevičius atmetė Vilniaus rabino prašymą skirti kvietinių miltų macams, taip pat dukart atsisakė organizuoti sostinėje ritualinį skerdimą net gerokai pakėlus tokios mėsos kainą (po to, kai judėjų bendruomenės atstovai visus metus derino šį klausimą su įvairių pramonės ir prekybos įstaigų valdininkais; buvo apskaičiuota, kad savaitei reikėtų apie 400 kg mėsos) [9]. Vėliau, nuo 6-ojo dešimtmečio pradžios, tinkamu maistu ir kitomis ritualinėmis paslaugomis rūpinosi pačios bendruomenės, taip neišvengdamos apkaltinimo spekuliacija pavojaus.

HOLOKAUSTO ĮAMŽINIMO IR KAPINIŲ PROBLEMA

Beveik prie kiekvieno Lietuvos miestelio ir bažnytkaimio 1941 m. vasarą ir rudenį atsirado holokausto aukų kapai. Pirmosiomis sovietinės okupacijos savaitėmis 1944 m. buvo sudaryta dešimtys nacių nusikaltimų tyrimo komisijų, visur atkasinėti masiniai kapai, suskaičiuotos aukos. Atpažintus kūnus lietuvių, rusų, lenkų artimieji perlaidojo savo kapinėse. Sovietų valdžios požiūris į holokausto aukų kapus Lietuvos žydams turėjo būti tikras akibrokštas: nors oficialioji spauda pokariu nemažai rašė apie masinių žudynių vietas, tačiau retoje publikacijoje aukos būdavo įvardijamos kaip žydų. Anot olandų istoriko Roberto van Voreno, „Holokausto aukų atmintis [buvo] paversta abstrakčių tarybinių piliečių aukų įamžinimu“ [66, 152].

Sovietinei propagandai labiausiai rūpėjo pasinaudoti išpūdingais skaičiais, sukrečiančiais pasakojimais apie žudynių mastą, nusikaltimų pėdsakų naikinimą (aukų palaikų deginimą). Nacių aukos po mirties mechaniškai priskirtos sovietų „pusei“. Sunku patikėti, tačiau aprašant akivaizdžius Lietuvos žydų tragedijos faktus, gana gausiose pokario *Tiesos* publikacijose žodis „žydai“ dažniausiai apskritai neminėtas – aukos įvardytos kaip „tarybiniai piliečiai“, išdavikų įškūsti „darbo žmonės“, „brangūs mums žmonės“, pasakojimus individualizavo viena kita 1940–1941 m. sušaudyto sovietinio aktyvisto lietuvių pavardė [50; 51; 54; 55; 56; 58; 59; 60; 65]. Sovietinė propaganda masinių žudynių vietas įvardijo kaip „broliškus nekaltų aukų“, „Lietuvos gyventojų“, „šimtų tūkstančių išžudytų Lietuvos žmonių“, išskirtiniu atveju – „žydų, lietuvių, lenkų ir rusų“, „ne vien žydų, bet ir rusų, lietuvių, baltarusių ir kitų tarybinių patriotų“ kapus. Propagandinės klišės neabejotinai buvo pasiekusios absurdo lygmenį: „Tai motina, paaukojusi savo ir savo kūdikių gyvybę už laisvą Tarybų Lietuvą“, – rašyta *Tiesoje* apie Trakinių masinėje kapavietėje aptiktus motinos su dviem kūdikiais glėbyje palaikus [49].

Akivaizdžias propagandines klišes diktavo du veiksniai: antifašistinės propagandos poreikiai ir Sovietų Sąjungoje išgalintis Didžiojo Tėvynės karo vertinimo kanonas. 1944–1945 m. mobilizuojant užimtą Ukrainos, Baltarusijos sričių, okupuoto Pabaltijo gyventojus „naujam geresniam gyvenimui“ sovietinėje sistemoje (ir tebesitęsiant karui mobilizuojant vyrus į Raudonąją armiją), buvo eskaluojamas žmonių gyvenimo „anksčiau“ ir „dabar“ kontrastas, neapykantos priešui ir keršto nuotaikos. Pasak rašytojo A. Venclovos, „pasaulis išgirs apie pragarišką negirdėtos saualės, prievartos, žmogaus paniekos ir žudynių režimą, kurioje nelaimingoji Lietuva gyveno trejis metus“ [67]. Realūs faktai apie skirtingą lietuvių ir žydų gyvenimą vokiečių okupacijos metais nebuvo parankūs visos visuomenės mobilizavimui.

3 pav. Žydų kapinės Ukmergėje, 1955 m., L. Brogos nuotrauka, LCVA

Antra vertus, kaip pažymėjo istorikas Timothy Snyderis, „Ždanovo eros sovietų kultūra negalėjo patvirtinti žydiškos karo istorijos. Pokario Sovietų Sąjungoje memorialiniai obeliskai negalėjo turėti Dovydo žvaigždžių, tik penkiakampes raudonas žvaigždes“ [62, 347]. Neatitikimas tarp oficialiosios propagandos ir gyvos žmonių atminties, matyt, labiausiai lėmė požiūrį į masinių žudynių vietų sutvarkymą ir įamžinimą. Pokario skurdo sąlygomis vietos sovietų valdžia ne tik nepajėgė investuoti į deramą aukų perlaidojimą ir žudynių vietų įamžinimą, bet greičiausiai ir neskubėjo skirti resursų holokausto aukų pagerbimui.

Pirmieji paminklai holokausto aukoms Lietuvoje buvo pastatyti žydų bendruomenių iniciatyva ir aukomis (Vilijampolės gete – 1947 m., Paneriuose – 1948 m.). Tačiau labai greitai bendruomenės susidūrė su sovietų sistemos kliūtimis – valdžios atstovai netoleravo religinių, „žydiškų“ paminklų, o netrukus visas kapines šalyje perdavus vietos vykdomųjų komitetų komunalinių skyrių žinion, religinėms bendruomenėms apskritai buvo uždrausta kištis į šią sritį. Toks bendruomenių eliminavimas sukėlė visų Bažnyčių protestus, nes valdžia nepaisė giliai išsisknijusių tradicijų (skirtingų religijų tikintieji visuomet laidodavosi savose kapinėse arba turėdavo aiškiai atskirtą vietą bendrose), be to, vis labiau darėsi akivaizdu, kad kapinėms trūksta nuolatinės priežiūros. „Kaip taisyklė, kapų Komunalinis ūkis netvarko, o naudą iš jų nori turėti“, – pripažino įgaliotinis B. Pušinis 1954 m. [43]. Lietuvoje dėl lėšų trūkumo komunaliniai ūkiai faktiškai perėmė tik didžiųjų miestų bei rajonų kapines, tačiau ir pastarųjų beveik neprižiūrėjo.

Nacionalizuotų kapinių funkcionavimas buvo viena akivaizdžiausių sovietinės sistemos neveiksmingumo pavyzdžių. Negausi Sovietų Sąjungos žydų bendruomenė, susidūrusi su neįtikėtinu aplaidumu ir nepakaltinamais pareigūnais, neretai imdavosi iniciatyvos tvarkyti apleistas kapines, įamžinti holokausto aukas.

Akis badė net visiškai apleistos sovietinių partizanų, karių ir karo belaisvių kapinės, jau nekalbant apie žydų holokausto aukų „broliškus kapus“. Antai 1947 m. RKRT įgaliotiniai Rusijos Federacijoje ir Ukrainoje konstatavo, kad bemaž visų kapinių būklė „visiškai nepatenkinama“. Padėtis iš tiesų buvo šokiruojanti: daugelyje apskričių žydų kapinėse ganėsi galvijai, tvoros buvo nuardytos, medžiai iškirsti, kai kurios kapinės buvo suarttos daržams, kitose kaupėsi sąvartynai. Kijeve žydų kapinėse vykdavo karinių dalinių pratybos, o masinių žudynių vieta „Babij Jar“ eksploatuota kaip smėlio karjeras (yrantys šlaitai atidengdavo sušaudytųjų kūnus, atsirasdavo ieškančių vertybių ...). Jau tuomet netrūko atvejų, kai vietos valdžia kapinių tvoras, antkapinius paminklus naudodavo kaip statybinę medžiagą, pastarųjų fragmentais būdavo „puošiamos“ miestų aikštės (pvz., viena Rostovo gatvių išgrįsta žydų antkapiniais paminklais, ant vieno kurių buvo galima perskaityti: „Kas bebūtum, nemindyk mano palaikų, nes aš esu namie, o tu tik svečias“; Saratove mirus vienam SSRS liaudies artistui, ant jo kapo pastatytas 1905 m. žydų pogromo aukų paminklas (kilus skandalui grąžintas į vietą). Vis dėlto net esant tokiai situacijai sąjunginė valdžia griežtai kritikavo vietines instancijas, pro pirštus žiūrinčias į faktus, kai kapinių priežiūra rūpinosi religinės bendruomenės ar privatus asmenys [11].

Bėgant metams, sovietų valdžia neturėjo jokios panašių vietų tvarkymo strategijos, išskyrus bendrą koncepciją, jog tai esatys „brolių kapai“. Pristatydamas LSSR Ministrų Tarybai Vilniaus žydų bendruomenės prašymą leisti tvarkyti Panerius RKRT įgaliotinis B. Pušinis rašė: „Minėti kapai – vokiečių fašistų masinio žudymo vieta turi istorinės reikšmės. Čia buvo žudomi visi antifašistai. Šiais sumetimais einant reikalinga duoti Komunalinio Ūkio Ministerijai pasiūlymą sutvarkyti ne tik Panerių brolių kapus, bet [ir] kitus esančius LTS Respublikos teritorijoje panašius kapus. Kas dėl paminklo statymo, tai, žinoma čia žydų religinei bendruomenei reikalinga būtų leisti tokį paminklą pastatyti, bet paminklų projektas turi būti suderintas su LTSR Architektorium“ [13].

Paminklas Paneriuose greitai buvo pastatytas ir iš karto tapo nepriimtinas dėl religinio įrašo hebrajų kalba. „Nekaltas kraujas veržiasi iš po žemių, kad atkeršytų už pralietą nekaltą kraują“, – rašyta hebrajiškai; tuo tarpu rusiškai: „Paneriai, amžina atmintis žydams, žuvusiems nuo rankos vokiečių fašistų, pikčiausių žmonijos priešų (1941 m. birželis – 1944 m.)“ [17]. Privačiai užsakytas paminklas (bendruomenė išleido jam apie 60 tūkst. rublių), atrodo, nesuderintas su miesto VK architektu, kaip ir įrašai dviem minėtomis kalbomis, iš karto užkliuvo valdžios atstovams. „Paminklas yra LSSR teritorijoje ir pastatytas vietoje, kur vokiečių sušaudyti ne vien žydai, bet ir rusai, lietuviai, baltarusiai ir kiti tarybiniai patriotai. <...> Pagal stilių ir apipavidalinimą paminklas yra grynai religinis statinys ir nieko sovietinio jame nėra“, – apibendrino LSSR saugumo ministras Dmitrijus Jefimovas [17]. Atrodo, žydams nebuvo leista iškilmingai jo atidengti 1948 m. rugpjūčio 15 d. religinės šventės metu. Vilniaus žydų religinė bendruomenė sulaukė nemalonumų, jos vadovas buvo spaudžiamas pakeisti įrašą, tačiau laukė, reikalaudamas konkretaus nurodymo, koks jis turėtų būti [18].

Sovietų valdžia, kaip jau minėta, nebuvo suinteresuota tokių vietų įamžinimu, ji nesunkiai galėjo numatyti, kas jas lankys (Vilniaus rabinas reguliariai prašydavo leidimo rengti apeigas Paneriuose; jų dalyviai pirmiausia rinkdavosi Vilniaus sinagogoje, Panerius pasiekdavo mašinomis). Tad netenka stebėtis, kad religinei žydų „invazijai“ Paneriuose buvo užkirstas kelias, o ir pati žudynių vieta neteko memorialinio objekto statuso: 1952 m. minėtas paminklas nugriautas, žudynių teritorijoje įkurdintas karinis dalinys, 1953 m. per jos vidurį nutiestos geležinkelio linijos.

Kitų Lietuvos miestų bei miestelių žydai galėjo tik stebėti, kaip nyksta jų sinagogos ir senosios kapinės. Pastarosios beveik visur buvo nusiaubtos, sudarkytos dar nuo vokiečių okupacijos laikų. Antai apie Vilniaus Užupio žydų kapines 1957 m. RKRT įgaliotinis rašė: „Nuversti ir sudaužyti visi paminklai, antkapiniai akmenys ir kapavietės. Vaizdas – siaubingas, kaip po uragano ar žemės drebėjimo“ [47]. Tokia kapinių būklė, matyt, buvo viena priežasčių, kodėl po 1944 m. jose nebelaidota. Nors pagal sovietinius įstatymus visos nebeveikiančios kapinės turėjo būti dar 25 metus tvarkomos ir saugomos, žydų amžinojo poilsio vietoms tokie nuostatai netaikyti. Pirmuoju sovietinės okupacijos dešimtmečiu jos laikytos „neveikiančiomis“. Miesteliuose vietos valdžia atiduodavo žydų kapines ganykloms, daržams, poilsio zonoms. Iš šimtų tarpukariu buvusių žydų kapinių liko veikti tik dvejios – Vilniuje ir Kaune. Pastarąsias miesto valdžia 1952 m. taip pat kėsinosi uždaryti, tačiau bendruomenei pavyko apginti teisę turėti bent vienas kapines.

Motyvuodama miesto augimo generaliniu planu Kauno valdžia 1952 m. ruošėsi likviduoti apie 16 mieste buvusių įvairių tikybų bendruomenių kapinių. 1952 m. gegužės 22 d. VK nutarimu Nr. 341 buvo uždarytos visos žydų kapinės, palaikai turėjo būti perkelti į Petrašiūnų ir Eigulių katalikų kapines (tai privalėjo padaryti giminės). Miesto žydų religinė bendruomenė atkakliai pasipriešino tokiam sprendimui. Jai pavyko pasiekti, kad miesto valdžia jį atšauktų ir skirtų žydams atskirą plotą Eigulių kapinėse, o 1953 m. balandžio mėn. grąžintų vienas iš uždarytų kapinių Aleksote [23]. Dar keletą metų truko pastangos priversti miesto valdžią atverti karinio dalinio blokuotą priėjimą prie šių kapinių.

Galutinis kapinių likvidavimas paskatino paminklų grobstymo bangą. Sunku pasakyti, kiek Lietuvoje jis buvo susijęs su stalinine antisemitine kampanija, tačiau maždaug 1954–1955 m. vyko, anot B. Pušinio, „legalus plėšimas“. Reikia pripažinti, kad įgaliotinis priešinosi „utilitariniam“ požiūriui į žydų antkapinius paminklus. „Puškinas tikrai atsisakytų nuo paminklo, jei tik jis galėtų, nes jam gėda turėti paminklą iš pagrobtų iš žydų kapų antkapių akmenų“, – rašė jis LKP CK 1955 m. vasarą [44], ne kartą ragino aukštesnes instancijas imtis priemonių prieš paminklų grobstytojus. Vis dėlto 6-ojo dešimtmečio viduryje visoje Lietuvoje, kaip anksčiau SSRS, žydų antkapinių paminklų akmenis išsivežiojusios statybinės įmonės jais grindė gatves, laiptus, pavertė skalda ...

Žydų kapinių būklė ir naikinimo mastai paskatino Izraelį 1957 m. imtis kraštutinių priemonių: ketinta ekshumuoti ir išgabenti iš Vilniaus čia XVII–XX a. palaidotų žymiųjų rabinų palaikus, tačiau Lietuvos SSR valdžia atsisakė svarstyti tokį klausimą [47]. Be abejo, vengta dėmesio, kurį galėjo atkreipti pasaulio spauda į Lietuvos žydų ir jų paveldo padėtį. Net pasibaigus stalininiam laikotarpiui ji buvo nepavydėtina – toleruotas tik reglamentuotas ir akylai stebimas religinis gyvenimas, nestigo antisemitinių išpuolių: periodiškai siaubtos kapinės (iš Maskvos atvykęs RKRT atstovas galėjo įsitikinti, kad Panerių kapavietėje darbuosi marodieriai [42]), net per pamaldas būdavo daužomi abiejų sinagogų langai (1951 m. spalio mėn. vykstant pamaldoms sinagogos langus daužė grupė Vilniaus VII vidurinės mokyklos mokinių; Kauno rabinas 1954 m. skundėsi, kad vandalai išvertė ir sudaužė paminklą Vilijampolės geto aukoms, kad kasdien daužomi sinagogos langai; 1957 m. jie buvo išdauginti velykinių pamaldų metu [46; 21; 41]). Vilniaus sinagoga per 1957 m. Velykas buvo pustuštė, žydai įbauginti, nes, anot įgaliotinio, mieste „vėl pasklido gandas, jog žydai papjovė „macams“ berniuką“, o visą religinės bendruomenės komitetą suėmusi milicija, nes aptikusi sinagogoje netikrų pinigų gamybos fabriką [46]. Tiesa, 6-ojo dešimtmečio pabaigoje visuomenė pagaliau išgirdo daugiau tiesos apie žydų žudynes Lietuvoje, Paneriuose vėl atsirado

paminklas (šįkart „Antrojo pasaulinio karo metų fašizmo aukoms“), tačiau tai – jau kito tyrimo tema.

Oficiali stalininio laikotarpio sovietų režimo politika, trynusi 1941–1944 m. holokausto atpažinimo ženklus ir paspartinusi žydų paveldo naikinimą, savotiškai persipynė su anksčiau visuomenėje gajomis antisemitizmo formomis. Tai nemaža dalimi nulėmė lietuvių visuomenės požiūrį į savo istoriją, susijusią su žydų bendruomene.

IŠVADOS

Žydų religinės bendruomenės padėtis Lietuvos SSR visiškai atitiko SSRS susiklosčiusį „standartą“: 1) toleruotas tik aklai stebimas valdžios leidimais / draudimais reglamentuotas religinis gyvenimas; valdžios institucijos neregistravo daugumos susikūrusių bendruomenių, todėl jos buvo priverstos veikti konspiratyviai už įstatymo ribų bauginimų bei įskundimų atmosferoje; 2) sovietų propagandos klišės neatpažįstamai iškreipė skaudžiausių žydų praradimų, holokausto istoriją, paversdama jo aukas tautybės neturinčiais „tarybiniais patriotais“; 3) vyravo „utilitarinis“ požiūris į žydų kapines, kurios 6-ojo dešimtmečio viduryje grobštytos pramoniniais mastais.

Negausi žydų religinė bendruomenė Lietuvoje pokariu iš esmės buvo „nesanti“ – sovietiniai įstatymai negynė jų kultūrinio bei religinio paveldo (skirtingai nuo kitų tikybų, kai bent jau formaliai reikalauta uždarytų maldos namų pastatus panaudoti vien tik kultūros, švietimo reikalams, sinagogas iš pat pradžių leista perstatyti; pagal sovietinius įstatymus visos nebeveikiančios kapinės turėjo būti dar 25 metus tvarkomos ir saugomos, bet žydų amžinojo poilsio vietoms tokie nuostatai netaikyti), oficialusis mokslas ir propaganda nutylėjo tikrąsias holokausto aplinkybes, neįvardijo aukų. Užgniaužusi religinių bendruomenių iniciatyvą atsikurti (jau nekalbant apie spaudą, mokyklas ir pan.), tvarkyti bendruomenės kapines ir įamžinti holokausto aukų atminimą sovietų valdžia demonstravo nemažą netoleranciją žydams ir kartu skatino antisemitinius vandalizmo proveržius.

Gauta 2012 08 31
Priimta 2012 09 10

Šaltiniai ir literatūra

- [1] 1944 m. liepos 31 d. RKRT prie SSRS MT pirmininko Igorio Polianskio visiškai slaptas raštas VKP(b) CK. *Rusijos federacijos valstybinis archyvas* (toliau – GARE, santrumpa Государственный архив Российской Федерации), f. R 6991, ap. 3, b. 10, l. 104.
- [2] 1944 m. rugsėjo 1 d. rabino E. Ošrio prašymo Kauno miesto VK pirmininkui ir pastarojo rezoliucijos kopija. *LCVA*, f. R 181, ap. 1, b. 6, l. 115. „Žydų sinagogos liko vokiečių sužalotos ir paverstos tiesiog mėšlynais, tuo būdu šventovės lieka išniekintos“, – rašė rabinas, prašydamas visas miesto sinagogas perduoti religinės bendruomenės žinion.
- [3] [1945] RKRT prie Lietuvos SSR MT įgaliotinio Alfonso Gailevičiaus 1945 m. II ketvirčio ataskaita. Ten pat, b. 3, l. 19.
- [4] 1945 m. rugsėjo 10 d. Kauno žydų religinės bendruomenės valdybos raštas LSSR AT Prezidiumo pirmininkui. Ten pat, b. 6, l. 113.
- [5] 1946 m. vasario 13 d. RKRT prie SSRS MT pirmininko pavaduotojo J. Sadovskio raštas A. Gailevičiui. Ten pat, b. 9, l. 3.
- [6] 1946 m. kovo 18 d. Kauno rabino Varkulio raštas RKRT prie Lietuvos SSR MT įgaliotiniui. Ten pat, b. 10, l. 35.

- [7] 1946 m. rugpjūčio 15 d. duomenys apie užregistruotas religines bendruomenes. Ten pat, ap. 3, b. 7, l. 24.
- [8] [1947] A. Gailevičiaus 1947 m. I ketvirčio informacinė ataskaita. *LYA LKP DS*, f. 1771, ap. 10, b. 225, l. 28.
- [9] [1947] A. Gailevičiaus raštai: 1947 m. vasario 20 d. I. Polianskiui, vasario 26 d. pastarojo pavaduotojui V. Sadovskiui. *LCVA*, f. R 181, ap. 1, b. 15, l. 2, 3 ir kt.
- [10] [1947] A. Gailevičiaus 1947 m. I ketvirčio informacinė ataskaita. *LYA LKP DS*, f. 1771, ap. 10, b. 225, l. 28.
- [11] [1947] RKRT prie SSRS MT juriskonsulto Pešechonovo „Pažyma apie kapinių ūkį“ [nedatuota, Vilniuje gauta 1947 m. birželio 26 d.]. *LCVA*, f. R 181, ap. 1, b. 15, l. 11–15.
- [12] 1947 m. ir 1948 m. I ketvirčio RKRT prie SSRS MT darbo ataskaita. *GARF*, f. R 6991, ap. 3, b. 53.
- [13] 1948 m. kovo 12 d. įgaliotinio Broniaus Pušinio raštas Lietuvos SSR MT pirmininko pavaduotojui Vladui Niunkai. *LCVA*, f. R 181, ap. 1, b. 26, l. 77.
- [14] 1948 m. lapkričio 22 d. Šiaulių tikinčiųjų žydų raštas RKRT įgaliotiniui. Ten pat, b. 33, l. 7.
- [15] [1948] Visiškai slapti „Direktyviniai nurodymai Religinių kultūrų reikalų tarybos prie SSRS MT darbui 1948–1949 m.“ *GARF*, f. R 6991, ap. 3, b. 53, l. 41.
- [16] 1949 m. sausio 4 d. B. Pušinio raštas Lietuvos SSR MT pirmininko pavaduotojui Kaziiui Preikšui. *LCVA*, f. R 181, ap. 1, b. 33, l. 6.
- [17] 1949 m. sausio 26 d. visiškai slapta LSSR MGB ministro D. Jefimovo ataskaita LKP CK sekretoriui Antanui Sniečkui. *Komunistinio režimo įtvirtinimas Lietuvoje ir jo nusikaltimai. Antroji sovietinė okupacija (1944–1953)*. Vilnius: Margi raštai, 2009, p. 154.
- [18] 1949 m. birželio 1 d. B. Pušinio raštas LSSR MT pirmininkui Mečislavui Gedvilui. *LCVA*, f. R 181, ap. 1, b. 36, l. 3.
- [19] 1949 m. lapkričio 17 d. RKRT prie SSRS MT inspektoriaus Birmano slapta „Trumpa pažyma apie žydų kultūrą“. *GARF*, f. R 6991, ap. 3, b. 61, l. 153.
- [20] 1951 m. gegužės 3 d. Kauno srities VK pirmininko raštas B. Pušiniui. *LCVA*, f. R 181, ap. 1, b. 53, l. 117.
- [21] [1951 m.] RKRT prie Lietuvos SSR MT įgaliotinio Vilniaus sričiai Čizinausko „Informacija apie sinagogos lankymą ir judėjų šventes“. *GARF*, f. R 6991, ap. 3, b. 497, l. 100.
- [22] [1952] B. Pušinio 1952 m. I ketvirčio informacinė ataskaita. *LCVA*, f. R 181, ap. 3, b. 32, l. 4.
- [23] [1952] B. Pušinio 1952 m. II ketvirčio ataskaita. Ten pat, l. 44.
- [24] 1952 m. birželio 24 d. I. Polianskio raštas SSRS MT Prezidiumo biurui: „Informacija apie religinių kultūrų veiklą SSRS 1951 m.“ *GARF*, f. R 6991, ap. 3, b. 85, l. 176.
- [25] 1952 m. spalio 21 d. B. Pušinio raštas I. Polianskiui. *LCVA*, f. R 181, ap. 1, b. 58, l. 135.
- [26] 1952 m. gruodžio 2 d. B. Pušinio raštas I. Polianskiui. *GARF*, f. R 6991, ap. 3, b. 498, l. 258.
- [27] 1952 m. gruodžio 31 d. visiškai slapta LSSR MGB ministro pavaduotojo Leonardo Martavičiaus pažyma A. Sniečkui „Dėl žydų klerikalų ir sionistų veiklos Panevėžyje“. *Komunistinio režimo įtvirtinimas Lietuvoje ir jo nusikaltimai. Antroji sovietinė okupacija (1944–1953)*. Vilnius: Margi raštai, 2009, p. 167–171.
- [28] [1953] B. Pušinio 1953 m. I ketvirčio informacinė ataskaita. *LCVA*, R 181, ap. 3, b. 36, l. 19–20.
- [29] 1953 m. balandžio 8 d. B. Pušinio raštas A. Sniečkui. Ten pat, b. 35, l. 49.
- [30] 1953 m. balandžio 14 d. slaptas B. Pušinio raštas Šiaulių srities VK pirmininkui. Ten pat, l. 51.
- [31] [1953] „Žinios apie neregistruotų grupių maldos susirinkimus per 1953 m. žydų religinę šventę Velykas“. Ten pat, ap. 1, b. 74, l. 33.

- [32] 1953 m. rugsėjo 5 d. slapsti B. Pušinio raštai V. Niunkai, Vilniaus ir Kauno miestų LKP komitetų sekretoriams. Ten pat, ap. 3, b. 35, l. 146, 147, 148.
- [33] 1953 m. spalio 27 d. RKRT prie Lietuvos SSR MT įgaliotinio Vilniaus sričiai A. Suchockio ataskaita apie Vilniaus Dzeržinskio rajone veikiančią sinagogą ir ritualinę skerdyklą. Ten pat, ap. 1, b. 78, l. 104–107.
- [34] 1953 m. spalio 28 d. B. Pušinio raštas M. Gedvilui. Ten pat, l. 103.
- [35] [1953] Slapsti B. Pušinio 1953 m. spalio 28, lapkričio 3 d. raštai Lietuvos SSR vidaus reikalų ministrui. Ten pat, ap. 3, b. 35, l. 156, 157.
- [36] 1953 m. lapkričio 14 d. I. Polianskio slaptas raštas B. Pušiniui. *GARF*, f. 6991, ap. 3, b. 499, l. 218–219.
- [37] [1953] B. Pušinio 1953 m. IV ketvirčio ataskaita. *LCVA*, R 181, ap. 3, b. 36, l. 96.
- [38] [1954] I. Polianskio raštai įgaliotiniui B. Pušiniui 1954 m. vasario 11 ir 24 d. *GARF*, R 6991, ap. 3, b. 500, l. 7, 20.
- [39] 1954 m. balandžio 2 d. B. Pušinio raštas I. Polianskiui. *LCVA*, f. R 181, ap. 1, b. 80, l. 29.
- [40] 1954 m. balandžio 10 d. B. Pušinio raštas Vilniaus miesto VK pirmininkui. Ten pat, b. 84, l. 157.
- [41] 1954 m. gegužės 21 d. B. Pušinio raštas I. Polianskiui. Ten pat, b. 80, l. 68.
- [42] 1954 m. spalio 26 d. vyr. inspektoriaus A. Suchockio pranešimas įgaliotiniui B. Pušiniui. *GARF*, f. R 6991, ap. 3, b. 501, l. 198.
- [43] 1954 m. lapkričio 4 d. B. Pušinio raštas M. Gedvilui. *LCVA*, f. R 181, ap. 1, b. 85, l. 144.
- [44] 1955 m. liepos 13 d. B. Pušinio raštas V. Niunkai. Ten pat, b. 89, l. 47.
- [45] 1956 m. liepos 10 d. B. Pušinio raštas Šiaulių miesto VK pirmininkui. Ten pat, b. 93, l. 8.
- [46] 1957 m. gegužės 6 d. RKRT prie Lietuvos SSR MT įgaliotinio Justo Ruginiaus pranešimas „Apie judėjų šventę „vėlykas“ Vilniuje ir Kaune“ RKRT prie SSRS MT pirmininkui V. Gostevui. Ten pat, b. 96, l. 23.
- [47] 1957 m. gegužės 6 d. J. Ruginiaus raštas V. Gostevui. Ten pat, l. 24.
- [48] ATAMUKAS, Solomonas. *Lietuvos žydų kelias. Nuo XIV a. iki XXI a. pradžios*. 3-ias papildytas leid. Vilnius: Alma littera, 2007.
- [49] Atkasti masinių žudynių kapai Trakiniuose. *Tiesa*, 1944 12 06, p. 2.
- [50] BALBIERIUS, J. Biržų kankinių kapai. *Tiesa*, 1945 02 17, p. 7.
- [51] BUTKUS, B. Išvaduotuose Mažeikiuose. *Tiesa*, 1944 12 01, p. 4.
- [52] GOLDŠTEIN, Fruma. Lietuvos sinagogų likimas. *Lietuvos Jeruzalė*, 2007, Nr. 7–8.
- [53] GRADINSKAITĖ, Vilma. Šešios istorijos: žydų muziejų istorija Lietuvoje. *Lietuvos muziejų rinkiniai*, 2010, Nr. 13, p. 80–86.
- [54] KAČERGINSKIS, Š. Panerių žudynių liudininkai pasakoja. *Tiesa*, 1944 09 21, p. 2; 09 22, p. 2.
- [55] KASČIŪNAS, J. Šiurpūs vokiškųjų okupantų darbai Utenoje. *Tiesa*, 1944 09 27, p. 2.
- [56] Lapušis, Suv. Kalvarijoj išžudyta daugiau kaip 500 žmonių. *Tiesa*, 1944 11 16, p. 4.
- [57] LIPHARD, Anne. Post-holokaust reconstruction of Vilne “The most yiddish city in the world”, in New York, Israel and Vilnius. *Ab Imperio*, 2004, Nr. 4, p. 167–192.
- [58] LIUBECKIS, M. Vokiečių siautėjimas Kvėdarnos mieste ir valsčiuje. *Tiesa*, 1944 11 02, p. 4.
- [59] NORVAIŠA, L. Masinės žudynės Panevėžio Žaliojoj girioj. *Tiesa*, 1944 12 08, p. 3.
- [60] RAGAŽIUS, M. Kada siautė žudikų gaujos. *Tiesa*, 1944 10 28, p. 2.
- [61] RUPEIKIENĖ, Marija. *Nykstantis kultūros paveldas: Lietuvos sinagogų architektūra*. Vilnius: E. Karpavičiaus I-kla, 2003.
- [62] SNYDER, Timothy. *Kruvinos žemės*. Vilnius: Tyto alba, 2011.

- [53] TATARŪNAS, Linas. Lietuvos žydų nacionalinis judėjimas už teisę išvykti į Izraelį. *Genocidas ir rezistencija*, 2002, Nr. 1, p. 117–129, [žiūrėta 2012 07 17]. Prieiga per internetą: <<http://www.genocid.lt/Leidyba/11/linas.htm>>.
- [64] TININIS, Vytautas. *Komunistinio režimo įtvirtinimas Lietuvoje ir jo nusikaltimai. Antroji sovietinė okupacija (1944–1953)*. Vilnius: Margi raštai, 2009, p. 16–19.
- [65] VALAITIS, P. Masiniai kapai Šakiuose. *Tiesa*, 1944 10 19, p. 2.
- [66] VAN VOREN, Robert. *Neįsisavinta praeitis. Holokaustas Lietuvoje*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2011.
- [67] VENCLOVA, Antanas. Žudynių laukai Paneriuose. *Tiesa*, 1944 08 25, p. 3.
- [68] *Žydų kultūros paveldas Lietuvoje*. Vilnius: Savastis, 2005.

REGINA LAUKAITYTĖ

Religious life of Jews in Lithuania in 1944–1956

Summary

The article analyzes the situation of the Jewish religious community in the Lithuanian SSR in the period of Stalinism – the efforts of the Jews after the war to restore the totally ruined religious life, to care for the signs of the remembrance of the holocaust victims, for the cemeteries of the annihilated community. The circumstances under which the Jews lived after the war and the attitude of the officials of the Soviet government to this national minority and its endured holocaust are also made clear.

The situation of the Jewish religious community in the Lithuanian SSR completely complied with the “standard” settled in the USSR: 1) only two vigilantly watched religious communities – in Vilnius and Kaunas – were tolerated; government institutions did not register others in these cities as well as the communities formed in Panevėžys, Šiauliai, Klaipėda, so they were forced to act secretly outside the borders of the law, in an atmosphere of threats and denunciations; 2) the clichés of Soviet propaganda unrecognizably distorted the most painful losses of the Jews, the history of the holocaust, converting its victims to “Soviet patriots”; 3) there dominated a “utilitarian” attitude toward Jewish cemeteries, which in the middle of the 1950’s were plundered in industrial scales in all the cities of Lithuania.

The small religious community of Jews in post-war Lithuania was essentially “non-existent” – Soviet laws did not protect their cultural and religious heritage (differing from other religions for which at least formally it was demanded to use the buildings of the houses of prayer only for cultural, educational matters, it was allowed to reconstruct the synagogues from the very beginning; according to Soviet laws all no longer active cemeteries had to be managed and protected for 25 more years, but these regulations were not applied to the eternal resting places of Jews), official science and propaganda were silent about the real victims of the holocaust. Having suppressed the initiative of the religious communities to restore themselves (not speaking about the press, schools, etc.), to regulate the cemeteries of the community and immortalize the remembrance of the victims of the holocaust, the Soviet government demonstrated a lot of intolerance toward the Jews and at the same time encouraged outbreaks of anti-Semitic vandalism.

Key words: Jewish religious community, Jewish cemeteries, Stalinism, Soviet religious policy